

Павліченко Н. В.

ВИСТАВКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ КИЇВСЬКОЇ РИСУВАЛЬНОЇ ШКОЛИ 1875–1901 рр.

Статтю присвячено аналізу виставкової діяльності представників київської рисувальної школи як експоненти, так і організатори мистецьких заходів.

Ключові слова: мистецтво, художні виставки, київська рисувальна школа М. І. Мурашка.

Головною ознакою художнього життя Києва останньої третини XIX ст. була боротьба передових діячів української культури за національне самовизначення літератури і мистецтва. У цей час починали організовуватися художні товариства, відкривалися рисувальні школи, активізувалася виставкова діяльність, зароджувалася художня освіта, критика та мистецтвознавство.

Питання про спеціальну художню освіту і про необхідність мати для цього власну українську школу було гострим та злободенним. Потреба у такого роду закладі назріла давно. «У нас в краю нема ще ніяких живописців, а попит на них є, – писав на початку 1880-х Микола Мурашко в одному з листів до Івана Терещенка. – Гріх казати про якість російського мистецтва (я говорю про живопис), але в кількості воно мізерне» [5, с. 5–6]. Талановитій молоді, яка не мала достатньої художньої підготовки, нелегко було здобувати право навчатися в Петербурзькій Академії мистецтв. Тому існувала нагальна потреба у створенні мистецького закладу, який давав би змогу розвивати здібності молодому поколінню українських митців.

З 1875 р. питання художньої освіти в Києві врешті вирішилось: почала діяти єдина на той час заснована Миколою Мурашком рисувальна школа, учнями якої була молодь – згодом майстри українського живопису. 16 вересня 1876 р. було отримано офіційний дозвіл на відкриття школи з управління Київського навчального округу. І надалі становлення виставкової справи в Києві буде тісно пов'язане саме з рисувальною школою М. Мурашка.

Також варто зазначити, що розвиток галерейно-виставкової діяльності Києва в більшості аспектів походить з меценатської. Мистецькому колу були добре відомі імена промисловців і купців, насамперед, члени родин Терещенків, Ханенків, Харитоненків, які були в змозі не лише купувати картини видатних майстрів, а навіть сплатити проведення виставки в повному обсязі. Загальноприйнятим у цей час було надання влас-

них домівок для відкриття художніх виставок, тимчасових галерей. Як справжній шанувальник живопису відомий купець М. Хряков постійно надавав просторий зал власного будинку за адресою Бібіковський бульвар № 9 (зараз бульвар Т. Шевченка) для організації міських художніх виставок [12, с. 17]. На завершненні XIX століття ще не йшлося про утворення окремого закладу, присвяченого виставковій діяльності.

Ранній період: 1875–1880 рр.

Перші спроби у розвитку виставкової справи були зроблені вже на світанку існування рисувальної школи. Та і сама вона являла собою постійну виставку: Микола Іванович, зібравши на благодійному музичному вечорі коштів на закупівлю посібників, поїхав до Петербурга, де за підтримки А. Прахова зібрав у низки художників матеріали для копіювання. Серед них – роботи І. Шишкіна, Ф. Журавльова, І. Крамського, Є. Крачковського. Вони виставлялись у спеціальних вітринах і змінювались щотижня. Вибір був обумовлений темою або технікою і мав слугувати для навчального процесу.

Спочатку досягнення рисувальної школи не були значними. Сам М. Мурашко визнавав, що, навіть за шість років існування, школа ще не може похвалитися значними успіхами. «Виконано було 2 іконостаси, 2 кіота, декілька образів, більше десятка царських портретів і декілька слабеньких пейзажиків місцевого характеру і декілька побутових сцен, останні були куплені зараз же... З'являються навіть замовники з пропозицією, чи можна портрет намалювати з натури, але ми... відмовляємось, мовляв, багато замовлень... Сказати, що ми ще не наважуємось малювати портрети, було б зовсім недоречною відвертістю» [5, с. 10–11]. Відтак, про виставки учнівських робіт ще мова не йшла. Натомість організовували мистецькі заходи для збору коштів.

У 1877 році було влаштовано першу відкрити київську виставку картин у залі дворянського зі-

брання з платнею за вхід в 1 карбованець, збір від якої призначався на користь школи. Основою виставки стали картини з зібрання родини Терещенків та інших громадян міста. З рекламою, зокрема, допомагала Софія Василівна Тарновська, дружина відомого колекціонера Василя Васильовича Тарновського (1937–1899). Вона займалася розповсюдженням квитків. Відкриття виставки було заплановане «для обраних» на 27 лютого. Відвідувачів було близько 80, на користь школи збрали 205 карбованців [7, с. 26–27].

Ще одна благодійна виставка відбулась у 1878 р., 23 листопада в залі Думи, улаштована за допомоги В. В. Тарновського. М. Мурашко згадував, що той надав фінансову підтримку і «весь свій надзвичайно цікавий історичний музей, який він збирав ціле своє життя, не шкодуючи коштів. Збирав усе, що стосувалося історії Малоросії, дуже багато гравюр, рисунків, портретів, костюми, посуд, зброю, багато цікавих документів, наприклад гетьманські універсали тощо. Малокультурне місто, в якому до певної міри ідеями обрусіння придушено всякий інтерес до свого близького рідного минулого, мало цікавилось цією виставкою. Із 130-тисячного населення на той час протягом 22 днів виставку ледве відвідала тисяча чоловік. Надаремно репортер однієї газети докоряв публіці, це справі не допомогло. Тільки завдяки безкоштовному приміщенню, бенефіціям та витратам, що їх узяв на себе предобрий В. В. Тарновський, склалася сума на користь школи у 317 карбованців» [7, с. 30].

Значний вплив на становлення виставкової діяльності Києва загалом і рисувальної школи М. Мурашка зокрема справили пересувні виставки. Вони приїжджали до Києва зазвичай наприкінці року. Протягом тривалого періоду їх супроводжував Павло Андрійович Івачов. Він ставився до школи дуже тепло, незмінно брав участь у розгляді учнівських робіт. «Приїзд виставки – це було для нас свято; я вимагав від учнів не дивитись, а просто вивчати майстрів виставки. З дозволу предоброго Павла Андрійовича учні школи потрапляли на виставку рановранці, до появи публіки, робили невеличкі нотатки олівцем і фарбами. Тут був я обов'язково і ціла група старших з учнів нашої школи, які багато чим зобов'язані виставкам у своєму розвитку» [7, с. 31]. Через відсутність музею чи постійної діючої галереї для учнів це був єдиний стимул художнього розвитку, окрім того, що було в школі.

Безумовно позитивними результатами перших років діяльності школи були, перш за все, залучення меценатів до художніх процесів Києва, популяризація мистецтва серед міської публіки, співпраця з провідними художниками того

часу. Але ще не йшлося про самостійну діяльність чи організацію незалежних мистецьких проектів.

Другий період: 1880–1890 рр.

У листах до Івана Терещенка Микола Мурашко дає таку загальну характеристику виставковій діяльності початку 1980-х років: «В Петербурзі, на щорічній Академічній виставці, з великими потугами з боку Академії, де досить добродушно і поблажливо приймається кожен твір, майже без виключень, і назбирується всього 200 картин, а інколи і того менше» [5, с. 4]. М. Мурашко порівнює такий бідний стан вітчизняної виставкової діяльності з Францією, де на щорічний Салон, навіть за жорсткого відбору, назбирується 5 тисяч творів. 1891 року М. Мурашко «був на французькій виставці і вражень виніс немало. Уміють французи працювати, маю сказати, але мають і таку публіку, яка уміє їх дивитись і розбирати. У майстрів допускається крайне різноманіття і повна свобода, як в виборі сюжету, так і в самому виконанні. У нас багато що було б не прийняте на жодну з наших виставок... Багато картин написано просто з відчуття краси тіла, як краси його тону, так і ліній... У нас маса краси не відчуває, не розуміє, а відтак зовсім цим не цікавиться... Фантазія теж для нашої публіки важко перетравлювана... Такі твори вимагають простоти майже наївного до них ставлення, але ми до цього не прихильні, у нас якийсь суровий раціоналізм в мистецтві» [6, с. 1–3]. Як бачимо, київське коло митців значно відставало у стилістично-тематичному розвитку від митців Західної Європи, в тому числі через упередженість глядачів та критиків.

Відтак, основними проблемами, які мала вирішити виставкова діяльність, що зароджувалась і розвивалась в Києві у 1880–1890-х роках були: брак хороших творів, відсутність організаційного центру, постійного зручного приміщення та загальна неосвіченість публіки. Але попри наявні перешкоди, 26 і 27 лютого 1883 року влаштували першу самостійну шкільну виставку з робіт учнів. Незважаючи про скромні оголошення про неї, її відвідало 300 осіб. «Це були веселощі і торжество. Велике піднесення шкільного життя» [7, с. 67].

І надалі щороку влаштовувались виставки на користь школи з картин місцевих галерей. Матеріальний інтерес цих виставок був невеликим, але вони поживлявали і підносили розвиток учнів, яким надавалися такі вигідні умови для вивчення виставлених творів, яких не було на інших заходах. Організовані М. Мурашком виставки становили великий інтерес і для всіх киян, оскільки глядачі могли ознайомитися з таки-

ми майстрами XIX століття, як П. Ковалевський, Ю. Клевер, А. Мещерський, В. Орловський та інші, що не входили до складу членів Товариства пересувних виставок, тому їхні роботи на інших виставках у Києві не експонувалися.

Дуже значною подією 1884 р. була виставка картин І. К. Айвазовського, улаштована в залі університету наприкінці січня безпосередньо за сприяння М. Мурашка, що проявив себе і як куратор. «Іван Костянтинович почав зі мною листуватися, і коли я одержав дозвіл скористатися з університетського залу, приїхав один з родичів Айвазовського, художник Феслер, з транспортом картин Айвазовського. Від'їжджаючи з Києва, Іван Костянтинович подарував школі одну з невеликих своїх картинок, а збір з виставки пожертвував пополам: одну частину – на нашу школу, другу – на користь незаможних студентів» [7, с. 78–79]. Співпраця з таким шанованим та популярним митцем значно підвищила престиж організовуваних М. Мурашком виставок.

Школа дедалі розширювалась і в 1884 р. переїхала на Велику Володимирську в будинок Томари, де було знято велику квартиру в бельетажі і трохи меншу на першому поверсі для вечірніх класів. Відтак, з'явилася можливість організувати мистецькі проекти на базі власного приміщення. І наприкінці 1884 р. відкрилась улаштована у самій школі виставка картин ще одного мариніста – Руфіна Гавриловича Судковського. М. Мурашко згадував, що: «Він сам і диригував улаштуванням виставки; учні школи допомагали» [7, с. 80]. Р. Судковський справив надзвичайно позитивне враження на учнів школи своїми порадами з техніки і стилістики.

Щорічні пересувні художні виставки значною мірою вплинули на те, що в Києві починають улаштовуватися виставки картин місцевих художників. Починаючи з 1877 до 1887 р. вони організовувалися дуже рідко переважно за ініціативи М. Мурашка або Євгена Ксаверовича Вжеща (1853–1917) на користь рисувальної школи, яка відчувала постійну нестачу коштів, не зважаючи на фінансову підтримку від І. Терещенка. На той час у Києві не було жодного художнього товариства, яке взяло б на себе піклування про розвиток мистецтва в Києві, організацію виставок тощо. Зазвичай виставки проходились взимку в приміщенні біржової зали [4; 9; 10; 11]. Вже наприкінці 1870-х років на виставках, окрім творів російських художників, з'являються живописні полотна С. Світославського, К. Трутовського, Х. Платонова, І. Селезньова, М. Пимоненка, М. Мурашка, В. Орловського. «Дуже помиляється той, – писав М. Мурашко, – хто думає, що мета улаштування виставок – головним чином збирання тих грошей на користь рисувальної школи, які, звичай-

но, приносять виставки. Ні, я просто вважаю справою вкрай необхідною влаштувати виставку хоча б раз на рік для школи. Так як у нас ні музею, ні іншої будь-якої доступної художньої галереї, на жаль, немає, то тільки й залишається робити, що зібрати хоча б тимчасово декілька добрих речей і показати учням» [8].

Відтак, можна говорити про перші успіхи вихованців і викладачів рисувальної школи не лише як організаторів, а й як активних експонентів виставок. Поглиблюються контакти з митцями, Київ привертає увагу провідних майстрів свого часу, і з провінційного центру починає перетворюватися на центр художній.

Третій період: 1890–1901 рр.

У 1891 році рисувальна школа переїжджає до нового, ще більшого і на цей раз останнього свого приміщення в будинок Міхельсона на Великій Володимирській вулиці. Мурашко нотував, що «у дев'яностих роках школа була особливо поживлена» [7, с. 128].

Традиційно у грудні проводили виставку в Біржовій залі, де виставлялися учнівські роботи і роботи викладачів Школи. Попри освітню мету, учнівські виставки рисувальної школи мали на меті зібрати кошти на користь школи і були достатньо прибутковими. У звітах Селезньова до Івана Терещенка можна побачити, що інтерес публіки і дохід від проведення виставок зростає. Так, у 1891 році виставка отримала чистого прибутку 820 р. 34 к. [10, с. 2], а у 1892 вже 1051 р. рівно [9, с. 1]. За даними тих же звітів, першу виставку відвідало близько шести тисяч киян, другу – п'ять з половиною тисяч. Проте в масштабах Києва, в якому на той період проживало близько 200 тисяч постійних мешканців, не кажучи вже про гостей міста, це мізерні показники.

Перші виставки були і першими спробами організувати в Києві щось подібне до виставкової організації на зразок Товариства передвижників. Більш серйозного і регулярного характеру вони набули з утворенням у Києві художніх товариств.

Постійне «кочування» виставок було незручним як для публіки, так і для мистців. Микола Мурашко писав: «Мені здається необхідним влаштування постійної художньої виставки... якщо не раніше музею ужиткового мистецтва, то принаймні разом, в один час. Інакше, – як вважає М. Мурашко, – ми будемо будувати з кінця» [5, с. 7].

Врешті питання централізованої організації виставок було вирішено: «Щоб позбутися особистого свавілля у такій цікавій і важливій справі, [потрібно] організувати товариство, розробити його статут і просити уряд про його

затвердження» [13]. 9 грудня 1893 р. було затверджено статут Київського товариства художніх виставок, який підписали відомі художники, професори В. Орловський та П. Ковалевський. Відразу ж відбулося перше його засідання, на якому було обрано правління в складі: проф. П. Ковалевського, акад. Х. Платонова і художників С. Вжеща та М. Пимоненка.

Товариство влаштувало по дві, інколи по три виставки на рік. Перша конкурсна виставка товариства була відкрита у квітні 1892 р., у жовтні того ж року відбулася виставка етюдів та ескізів. У січні 1893 р. була організована виставка картин з приватних колекцій, а у квітні – виставка малюнка. У 1894 р. товариство вперше у Києві влаштувало виставку декоративно-прикладного мистецтва, ще одну – наступного року. Відбувалися конкурсні виставки, зокрема у березні 1894 р.: на кращу акварель і малюнок та виставка етюдів у грудні. З 1894 р. проходять щорічні художні виставки, які відкривалися традиційно взимку: в грудні або січні. Перша виставка відбулася у січні 1894 р. Її експонентами були: Є. Вжещ, В. Галімський, С. Кишинівський, Т. Котарбінський, М. Мурашко, В. Менк, М. Пимоненко, Х. Платонов, С. Святославський та інші [3].

Але не встигло Товариство сформуватися, як у ньому відбувся розбрат: до товариства, як обіцялося, не були введені молоді художники В. Козловський, Ф. Данілов, В. Севастьянов, С. Костенко, Л. Гайдуков і О. Ертель. На знак протесту І. Селезньов відмовився від участі в товаристві, а за ним і «молодь, близько 30 чол., також вирішила картин своїх на виставку товариства не давати і подумати про те, як би раз і назавжди позбутися від непотрібної і гальмуючої всілякий розвиток опіки невизнаних вожаків в особі п.п. Мурашка, Галімського, Котарбінського та ін.» [13]. Ця цитата Олександра Ертеля як найкраще демонструє результати розколу, що стався поміж двох лідерів мистецького Києва – Миколи Мурашка та Івана Селезньова. Підбурювані останнім, молоді київські художники не подали своїх творів на традиційну грудневу виставку у біржовій залі 1892 р., а вирішили об'єднатися і влаштувати свою виставку картин навесні 1893 р. [1, с. 9].

Перша весняна виставка картин молодих київських художників була відкрита у березні 1893 р. у актовій залі Київського університету, що сам володів невеликою кількістю картин. Публіка, що йшла на виставку з деяким упередженням, була приємно вражена тим натхненням, тим свіжим, яскравим відчуттям, яке завжди притаманне творам молодих художників. Олександр Ертель, що сам був учасником виставки, писав: «...хіба мало говорить за себе те, що упродовж

лише 2-х місяців групі молоді видалося можливим підготувати виставку картин, яку 9/10 публіки визнало, що вона не тільки не поступається щорічній грудневій, але навіть де в чому її перевершує. Хіба мало важить те, що 30 чол. забутих і невідомих, з провини старих, віджилих вік традицій, відразу стали громадянами і членами суспільства, твердо вирішивши присвятити всі свої сили і здібності служінню цьому суспільству?..» [13]

Преса прозвала групу художників «Весенніками». Серед них були: І. Селезньов, О. Курінний, П. Ларіонов, В. Маковський, Є. Маковський, О. Ертель, П. Васильченко, Є. Гребельний, І. Гепнок, Д. Данілов, П. Ілляшенко-Кирилович, Л. Карабанович, В. Козловський, П. Попов, С. Севастьянов, І. Соболев та інші. З 32-х учасників весняних виставок 22 були вихованцями рисувальної школи. «Таким чином, – писали газети, – перший дебют молодих художників виходить цілком задовільний і нам лишається побажати їм працювати і працювати, а при вірному напрямку роботи успіх не примусить на себе чекати» [1, с. 10–11].

«Весняні» виставки влаштувалися ще у 1894 і 1895 рр. Четверта чергова виставка 1896 р. не відбулася у зв'язку зі змінами в складі товариства: його залишили художники В. Козловський та М. Ілляшенко, а І. Селезньов відмовився від звання голови Товариства. З цього часу «весняні» виставки у Києві не відкривалися [1, с. 10].

Стосунки між представниками старшого покоління художників, які входили до Товариства художніх виставок, та молоддю, що групувалася навколо І. Селезньова, організатора весняних виставок, були суперечливими. Загострення протистоянь певних груп художників усередині київської спільноти проявляється, зокрема, в упереджених рецензіях у пресі. У той час, як О. Ертель нещадно критикував картину С. Костенка «Фауст», інший рецензент знаходив у ній багато цінних якостей: «М'якість тонів, багатство повітря і світла свідчать, що Костенко працює багато, і ми раді відзначити його величезні успіхи і можна сміливо обіцяти йому прекрасне майбутнє» [2].

Молоді художні сили хотіли розвиватися і мати повну незалежність у виборі тем і сюжетів для своїх творів. Старше покоління художників, виховане на ідеалах передвижництва і прихильне до послідовного реалізму, вороже ставилося до всього нового і прогресивного в мистецтві, зокрема до появи імпресіоністичних і модерних стилістичних ознак. Крім того, публіка до будь-якого відходу від прийнятих канонів у живописі ставилася негативно; «...наша публіка цієї нової школи не розуміє, тому що вона не доросла ще до неї», – писалося в газетах [1, с. 10]. З одного

боку, такий розбрат видається загрозливим для органічного розвитку київського товариства художників, але насправді посилення конкуренції, збільшення кількості мистецьких об'єднань сприяли лише покращенню якості та стилістики художніх творів.

Отже, бачимо, що 1890-ті і 1900-ті роки були особливо багатими на виставкову діяльність. Крім щорічних пересувних художніх виставок з початку 90-х років влаштовувалися місцеві, з 1893 – весняні, а з 1894 – виставки товариства київських художників. Київ був центром культурного життя, осередком, що не лише мав міс-

цеві художні сили, а й був готовий до міжнародного діалогу. Серед киян зацікавлення місцевим і довоколишнім мистецьким життям постійно зростало. М. Мурашко писав І. Терещенку: «Не можна не помітити, що останнім часом кияни стали значно більше цікавитись мистецтвом. Виставки влаштовуються частіше і користуються загальною увагою» [4, с. 2]. Огляди тогочасної періодики дають чимало оглядів виставок, називають численні імена експонентів, що свідчить про постійний розвиток мистецького життя, яке на кінець 1910-х вже набирає постійних обертів.

Література

1. Білоус Л. Художнє життя Києва останньої третини XIX ст. / Л. Білоус // Перші читання пам'яті М. Ф. Біляшівського (Матеріали наукової конференції (22 червня 2005 р., м. Київ). – К. : Артанія Нова, 2006. – 178 с.
2. Годичная выставка картин местных художников // Киевское слово. – 1893. – № 1804. – С. 4.
3. Каталог I выставки Киевского товарищества художественных выставок [Текст]. – К. : [б. и.], 1894 (Тип. К. Н. Милевского). – С. 3.
4. Мурашко М. І. Лист до Терещенка І. М. від 04.03.1889 // Національний Художній Музей України. – Документально-архівний фонд № 27, од.зб. 46. – 4 арк.
5. Мурашко М. І. Лист до Терещенка І. М. від 17-22.01.1882 // Національний Художній Музей України. – Документально-архівний фонд № 27, од.зб. 14. – 8 арк.
6. Мурашко М. І. Лист до Терещенка І. М., червень 1891 року // Національний Художній Музей України. – Документально-архівний фонд № 27, од. зб. 32. – 4 арк.
7. Мурашко М. І. Спогади старого вчителя / М. І. Мурашко. – К., 1964.
8. Мурашко Н. Выставка картин рисовальной школы / Н. Мурашко // Заря. – 1883. – № 65. – С. 4.
9. Селезньов І. Ф. Лист до Терещенка І. М. від 11.11.1892 // Національний Художній Музей України. – Документально-архівний фонд № 26, од. зб. 11. – 2 арк.
10. Селезньов І. Ф. Лист до Терещенка І. М. від 18.03.1891 // Національний Художній Музей України. – Документально-архівний фонд № 26, од. зб. 10. – 2 арк.
11. Селезньов І. Ф. Лист до Терещенка І. М. від 19.12.1889 // Національний Художній Музей України. – Документально-архівний фонд № 26, од. зб. 3. – 2 арк.
12. Червинский П. Киевские годы Николая Хрякова / П. Червинский // Зеркало недели. – 1999. – № 45. – С. 17.
13. Эртель А. Первая весенняя выставка картин / А. Эртель // Киевское слово. – 1893. – № 1875. – С. 5.

N. Pavlichenko

EXHIBITIONS OF KIEV DRAWING SCHOOL IN 1875–1901

The article discusses the representatives of the Kiev drawing school both as exhibitors and organizers of artistic exhibitions.

Keywords: fine arts, art exhibitions, Kiev drawing school.

Матеріал надійшов 15.03.2013